

TOMO STANIČ

Znak in označevalec

Članek je rezultat raziskovalnega programa P5-0452, Vizualna pismenost na Univerzi v Ljubljani, Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje, ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

ZNAK IN OZNAČEVALEC

Pričnimo z velikopoteznim in hkrati poetičnim Foucaultovim zapisom kot poskusom razgrnitve zgodovine vednosti do 16. stoletja, v kateri naj bi posnemanje in podobnost predstavljala samozrcaljenje in spodvitost sveta vase: »Do konca 16. stoletja je podobnost igrala glavno vlogo v vednosti zahodne kulture. Prav ona je v veliki meri usmerjala eksegezo in interpretacijo tekstov, urejala igro simbolov, omogočala spoznanje vidnih in nevidnih reči ter vodila umetnost, ki je te reči predstavljala. Svet se je zaprl sam vase: zemlja je posnemala nebo, obrazi so se zrcalili v zvezdah, stebila trav pa so vsebovala skrivnosti, ki so služile človeku.« (Foucault, 2010, 35) Podvojitve ali bolje ustrežanja naj bi bila tako verodostojna, da povsem zasedajo mesto resničnosti – ne vemo, pa tudi najverjetneje ni pomembno, do kod seže podoba oz. njena projekcija in od katere točke naprej se pričinja sama dejanskost – oboje nastane iz »pregiba biti«, če naj si sposodimo Foucaultov izraz. Enako velja za znak; znak označuje le, če je podoben temu, kar označuje (orehovo jedrce spominja na možgane in zato je treba bolečine v glavi reševati z zaužitjem orehov). Svet postane poln, gost in posejan z znaki, ki usmerjajo v druge znake, kar seveda še ne pomeni, da je transparenten in brez skrivnosti. Vselej je te znake treba odkriti oz. dešifrirati – z drugimi besedami: treba je razkriti njihovo podobnost. »Povsod je ena sama igra, igra znaka in podobnega, zato se lahko narava in beseda v neskončnost prepletata in tvorita za tistega, ki zna brati, izjemen velik tekst.« (Foucault, 2010, 56)

V 17. stoletju se »harmonično pretakanje« znaka in označenega nekoliko zasuče – v ospredju ni več vprašanje, ali znak dobro zajame zunanji svet oz. to, kar označuje, temveč dvom, kako je nek znak sploh lahko povezan s tem, kar označuje. (Foucault, 2010, 35) Prav zato bi klasična doba na vprašanje zvezanosti znaka z označenim odgovorila z analizo reprezentacije, od moderne naprej pa najverjetneje skozi analizo smisla in pomena. Tako vidimo premik reprezentacije iz podobnosti k razliki, iz zvezanosti s svetom k razvezanosti – skupen svet besed in reči se razcepi. »Pisava ni več proza sveta, podobnosti in znaki so razveljavili svojo staro pogodbo, podobnosti varajo in vodijo v privid in blodnjo, reči trdovratno vztrajajo v svoji ironični identiteti.« (Foucault, 2010, 71) Tudi klasično slikarstvo je bilo zaznamovano s sledenjem jezikovnim znakom, besedam – upodablajoči elementi, slike so tako rekoč upodobitve besedila, – tako slikarstvo govori, pripoveduje, pa čeprav se postopoma oddaljuje in zavzema distanco – Foucault pravi, da »je potihoma temeljilo na nekem diskurzivnem prostoru.«¹

Če preskočimo nekaj stoletij, torej tudi 19. st. in izkustvo zloma velikega reda in reprezentacije, ki sta omogočala urejeni prehod med besedami in

1 Foucault, 2007, 41. Jacques Rancière uporablja reprezentacijski način za opis podobne logike.

rečmi, v moderno misel, se vsa zadeva okrog besed, podob oz. reprezentacije še toliko bolj odtuji in zdi se, da postaja čedalje bolj transparentna – nič več ni razkrivanja skrivnosti samega sveta, samozrcaljenj in presunljivih napotevanj podobnosti; prav tako ni več jasnih klasifikacij in urejenega ustrezanja med besedami in rečmi; nasprotno, videti je, da se besede, znaki in tudi podobe čedalje bolj zapletajo vase, oddvojijo od sveta in realizirajo v svoji lastni logiki (in res je vprašanje, ali pojem znaka sploh še ustreza npr. Saussurjevemu konceptualnemu aparatu – kot zapiše Milner: »Saussurjev *la langue* nima zunanjosti.« (Milner, 2017, 87)). A reprezentacija postane vse prej kot neproblematičen pojem – pravzaprav vse kaže na to, da postaja pravi trn v peti. Kot zapiše Zupančič, je vzpon moderne misli pomenil predvsem opredelitev do problema reprezentacije in v veliki večini obrat proti njeni logiki.² Če za hip preskočimo v polje vizualne reprezentacije, lahko zadnji tezi le prikramamo, saj je celoten modernizem znotraj polja vizualnih umetnosti (pa tudi drugih) zgrajen okrog odnosa do reprezentacije – gre res za poskus govora o svetu, ki ne bi bil govor reprezentiranja, tj. odslikave, podvojevanja, upodabljanja itd.³ Zato pa je tudi Foucaultova teza, da prikažemo skozi podobnost, medtem ko govorimo prek razlike, nekoliko vprašljiva.⁴ Ali ni vsa poanta Freudovega nezavednega ravno v tem, da se zapletamo v homonimije, in obratno: ali nam modernistična slikarska poteza ne razkrije čistega reza razlike? Obstajalo je in ponekod še vztraja prepričanje, da realno stvari, realno biti uhaja reprezentaciji – reprezentacija je tančica, ki deformira, predružači in zasenči sicer »neomadeževan« pogled na stvari – reprezentacija je ovira, antropomorfna kletka, iz katere ne moremo pobegniti. Vprašanje pa je, ali nas ta ovira zares ovira.

Premiki znotraj reprezentacije, pa tudi poskusi njene porušitve, odzvanjajo prav tako v pojmovanju znakovnosti. Če zaupamo Foucaultu, je na primer *Logika Port-Royala* (1662)⁵ poskušala razviti teorijo znaka predvsem skozi nekakšno klasifikacijo različnih tipov znakovnosti, njihovo tipologijo. (Za lažjo predstavo: prvi del, četrto poglavje, razdeli znake na: znaki, ki merijo na gotovost, in znaki, ki postavljajo zgolj verjetnost; drugič, znaki, ki se držijo stvari, in znaki, ki so ločeni od njih; tretjič, znaki, ki so, in tisti, ki niso odvisni od človeške domišljije) Obstaja skratka več tipov znakov, zato je treba definirati njihove vloge, kar pomeni, da se znak porazgubi v označevanju – znak je nekaj drugotnega. Slednje je že takoj v nasprotju s Saussurjevo logiko, ki znaku

2 Glej Zupančič, 2004, 197: »Če naj bi imenovali eno osrednje vprašanje, ki odlikuje vzpon moderne misli, to morda ni nič drugega kot ravno vprašanje reprezentacije (...), njeno globoko prevpraševanje in posledično celoten obrat proti (logiki) reprezentacije.«

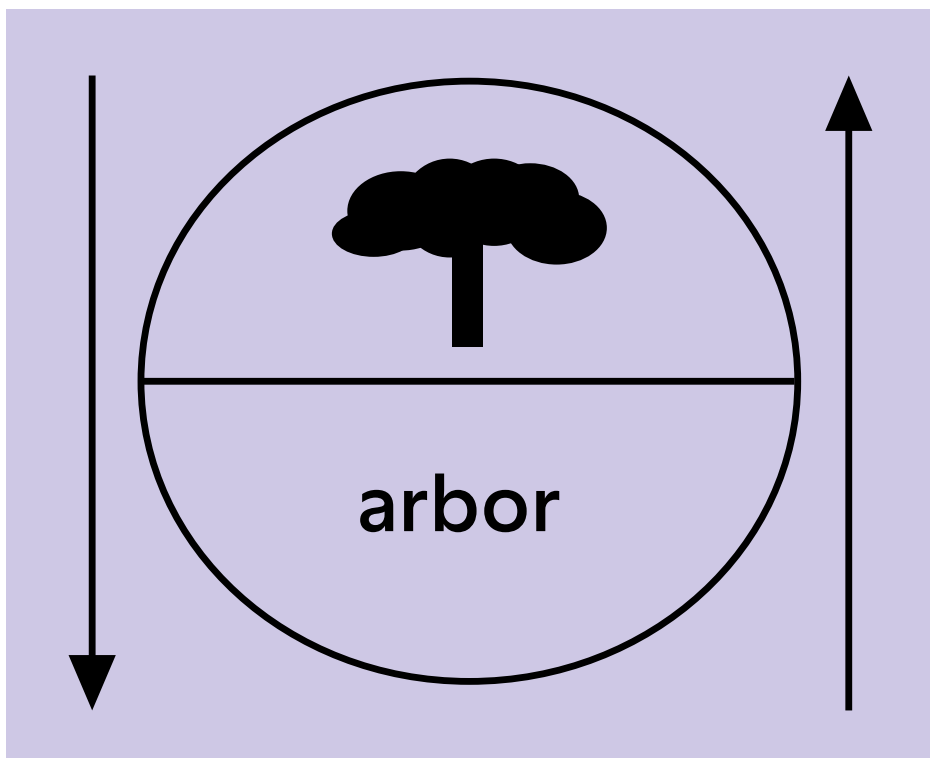
3 Glej Wajcman, 2007.

4 »Prikažemo skozi podobnost, govorimo preko razlike. In sicer tako, da se oba sistema ne moreta niti križati niti se zlit.« Foucault, 2007, 23.

5 Na *Logiko Port-Royala* (Arnauld, A. & Nicole P., 1996) se navezuje tako Foucault kot Milner, od koder izhajajo tudi nekatere poznejše teorije.

predpostavi primarnost – šele njegova pojavitev nam vzvratno omogoča njegovo razlago. Kaj je znak pri Saussurju, če naj vztrajamo na tem izrazu? Jezikovni znak je kombinacija pojma in slušne podobe, jezik pa sistem znakov. Če je *Port-Royal* gradil na asimetriji, kjer je dim znak ognja, obratno pa to ne drži, pa je Saussurjev znak nujno recipročen, slušna podoba podpira mentalni koncept in obratno. Brez vzajemnosti izgubimo sam znak. Niz glasov je jezikoven, le če daje oporo nekemu konceptu oz. zamisli (ki je lahko seveda povsem izmišljena). Pa tudi koncept sam, če se je »zataknil v glavi«, še ni jezikoven, dokler se ga na tak ali drugačen način ne izusti, tako da bi dobil razumljivo zvočno podobo – oporo. Nimamo več opravka z dvojim (besedo in stvarjo, znakom in idejo, zvokom in pomenom), temveč samo še z enim, tj. znakom. Šele prek analize znakovnosti si lahko izborimo dve plati. To je prineslo daljnosežne teoretske spremembe – vsekakor prva pade klasična logika referiranja znaka na zunanji referent – postavljeni smo izven klasične reprezentacije. Tudi Saussure zato raje kot o konceptu in slušni podobi govori o označencu in označevalcu (eden brez drugega ne obstajata, le skupaj tvorita znak), ki tudi skupaj predstavljata formalni model, ki napotuje na druge znake, ne na zunanji svet. Jezik je torej forma ali bolje struktura, ne substanca.⁶

6 Več o tem: Chandler, 2022, 60.



Klasični nauk postavi znak kot reprezentacijo »stvari« – v prevodu: beseda drevo reprezentira realno drevo. Pri Saussuru pa ni tako; označevalec ne reprezentira označenca (drevo kot lesnata rastlina je lahko »drevo«, »tree« ali »arbre« in lahko bi se imenovalo tudi »verdo«, predvsem gre za odvisnost od jezika, od konsenza in ustaljene rabe, od koda), ta dva sta kvečjemu povezana v recipročno-asociativnem razmerju. Če že govorimo o reprezentaciji, bi to lahko bil znak kot celota (spoj označenca in označevalca, koncepta v glavi in zvočne opore, poenostavljeno besede + mentalne podobe), a dejansko se Saussure ogradil tudi od tega in skonstruiral model znaka povsem ločeno od reprezentacijske logike, kar je verjetno njegov največji teoretski doprinos, pa tudi mesto številnih kritik. Saussure je nevrvalgična točka, je prekinitev klasične logike označevanja – poskus nekega koherentnega in hkrati z reprezentacijskega vidika zaprtega sistema – neke reprezentacijske »nevtralnosti« oz. nereprezentacijskosti. Saussure je po mojem videnju meja, abscisna os prezrcaljene reprezentacije – reprezentacija se okrog njega zavrti in preobrazi.

Kaj drži znak skupaj? Nič drugega kot diferencialna razmerja z drugimi znaki. Če pa izstopimo iz logike napotevanja, se zastavlja vprašanje, kaj je potemtakem označenec kot mentalna podoba. Saussure vztraja, da je označenec »koncept«, ampak ne koncept kot ideja nečesa, temveč lingvistični koncept – torej nekaj, kar nima preprosto podobe/predstave drevesa (in v toliko zavaja že sama shemica drevesa, pod katerim piše arbor, iz Predavanj iz splošnega jezikoslovja), kajti povsem lahko si zamislimo označevalca drevo, ki bi ustrezal strukturi množic ali genealoškemu drevesu. Milner zapiše slednje: »Označenec ni ne stvar ne koncept stvari, je kvečjemu tisto, zaradi česar si lahko predstavljamo, *da smo stvar imenovali*. Drugače povedano, označenec ne reprezentira ničesar, *omogoča pa, da si predstavljamo, da reprezentacije obstajajo*.« (Milner, 2003, 30. Poudarek moj.)⁷ Citat je gost in zahteva nekaj razdelave: označenec ni stvar, ker bi ga to neposredno prešlo na stvar in bi se posredno izgubil. Tako tudi ne bi bil vpet v mrežo pomenov – tu ne smemo zamešati označenca z znakom. Označenec je to, kar je označeno s strani označevalca – slednje ne pomeni »biti določen«, temveč zgolj »posredovan« – označenec je posredovan s strani označevalca.

Označenec ni koncept – videli smo, da obstajajo različna drevesa (od lesnate rastline do družinske sheme); kaj bi torej bil označenec označevalca drevo? Nenazadnje sam Saussure pravi, da gre za lingvistični koncept. Označenec naj bi bil natanko to, kar »se nam pojavi v glavah, ko zaslišimo neko besedo«. Psihoanaliza pa nas je poučila, da zmerom, ko na prizorišče stopi »glava«, sledijo težave. Označenec ne označuje enega samega drevesa, prav tako ne razreda obstoječih dreves in tudi ne možnih dreves, kvečjemu bi

⁷ K temu lahko pripišemo še nekoliko poznejšo potrditev teze: »Stvar, ki jo označuje znak želja, se ne sme zamešati z ‚označencem‘ tega istega znaka.« (Milner, 2017, 86)

lahko bil nekakšna *shema*. Ali je označevalec matrica možnih reprezentacij, lingvističnih reprezentacij? A kmalu uvidimo, da tudi po tej poti ne pridemo daleč – pomisliti velja na označevalca drevo, list ali prst. Kaj se nam porodi v glavi? List papirja, list žage, riba, časopis, revija oziroma prst na roki, zemlja, del rokavice? Lahko se zatečemo zgolj v specifično situacijo, v rabo, v prešitje s kontekstom, da bi določili, kaj je bil označenec nekega označevalca, a tu kmalu naletimo na neskončno bohotenje pomena.

Morda je treba stopiti korak vstran in nekoliko odtujiti označenca, pa čeprav ga je v tem stanju najtežje misliti: označenec *nima* referenta zunaj sebe, torej ne reprezentira nečesa. Ni se treba skratka sprijazniti s kulturno konvencijo (kot na primer: označenec je nekaj naučenega, imaginarij dobe ali določenega kulturnega okolja, družbeni konstrukt itd.) in tudi ne s konceptom ali shemo. To nas privede do teze, da je označenec zgolj *mesto* kot sestavni del znaka. Prazno mesto? Označenec je neulovljiv in izmikajoč, nikoli ga ne moremo zares prijati.

A nekaj se vselej dogaja: označevalci odzvanjajo v predstavah, ko govorimo, se razumemo, celo zamišljamo si cele svetove s pomočjo označevalcev. Označevalci lahko nimajo referenta izven sebe, *a to nikakor ne pomeni, da nimajo zunanosti*. Kako definirati označenca, če jasno vidimo, da označevalci nekaj napotevajo?

Znak ni torej nič drugega kot stičišče označevalca in označenca in kot tak tudi ne zares reprezentira, temveč na nek način projicira. A kaj projicira? Predpostaviti je treba, da mu nič ne predhodi (nobena predobstoječa predmetnost) razen naključnega srečanja. Šele po njegovi vzpostavitvi, po srečanju, se pojavijo označene stvari, ki se zdijo nujne in nesporne, a to je le pogled v vzratnem ogledalu. Morda bi lahko postavili celo obratno razmerje – znak reprezentira označevalca in označenca. Znak je po Saussurju prignan do meje, ko ne označuje več (v razliki s klasičnim dispozitivom reprezentacije), ampak projicira navzven – vzpostavlja sebi lasten jezik. Iz tega sledi dvoje. Prvič: znak nastopi šele na drugem mestu. Saussure zato pravi, da preden se označenec artikulira skozi znak, je zgolj amorfna, brezoblična masa. Ni skratka vnaprej formiranih konceptov, pojavijo se šele s pomočjo artikulacije. Tako naletimo na protiintuitivno dejstvo, ki pravi, da je šele govorica ta, ki omogoča razločevati večino stvari, četudi nam stoje neposredno pred očmi. Saussure ponovno: »Psihološko je naša misel, če odmislimo njen besedni izraz, zgolj amorfna in nerazločna gmota. (...) Če misel vzamemo samo zase, je kot nekakšna meglenica, nebuloza, kjer ni nič nujno razmejeno.« (Saussure, 1997, 126) Znak bomo torej mislili kot sidrišče, zvezanost s stvarjo – povezava se vselej ustvari retroaktivno, ko se označevalec pripne na stvar. Vsa ta označevanja seveda niso stvar nujnosti, temveč »kulturnega posedanja«. Drugič: napad na pojem znaka. Zdi se, da je znak nekaj, kar se (naključno) formira in sprejme v družbeni konsenz.

Družbeni konsenz in raba pa pomenita, da je prepoznavna že opravila svoje delo, komunikacija je bila vzpostavljena in pomen je že določen. Znotraj polja umetnosti pa si s tem ne moremo veliko pomagati, kajti taka znakovnost ni znakovnost v nastajanju (kot je to pogosto umetniška praksa), temveč je že prešla v prepoznavo in rabo – kar je enako kot reči, da katero koli besedo – znak si priključimo v misel, se nam že izrisuje mentalna podoba.

A kaj, če zaporedje znak, nato označenec + označevalec ni pravo zaporedje? Nekaj je treba spremeniti – lahko predrugačimo pojem znaka, lahko pa mislimo označevalca na prvem mestu. Kaj, če je pravo zaporedje sledeče: označevalec (brezpomenski) – znak (prepoznavna in zasidranje v nek pomen) – označenec (retroaktivni proizvod)?

OZNAČENEC?

Če označenec ne reprezentira stvari, pa tudi ne koncepta oz. ideje, igra zgolj vlogo referencialnega mesta. Kot smo že ugotovili: če imamo različna drevesa z istim označevalcem, kaj bi sploh še preostalo označencu kot konceptu? Označenec ni ne shema ne matrica možnosti, ki bi kot prizma s pomočjo loma svetlobe pričarala barvno mavrico, temveč vzvratna abstrakcija. Bistveno je, da »nam je ponujena« prazna točka referiranja ali bolje: odprtje oz. tek označevalca in se bo že nekaj prešilo, ujelo smisel določenega koncepta, nakar bomo lahko vnačaj skleпали o označencu. Milner zato zapiše: »Ujamemo ga [označenca] lahko zgolj z namigom, tako da naredimo ovinek prek naznačenih stvari« (Milner, 2002, 30) Če pa označenec ne reprezentira ničesar »predhodnega« – na način, da bi skušal ujeti mentalno podobo, res zgolj omogoča, da si predstavljamo, da reprezentacije obstajajo – in to je retroaktivni učinek. Označenec nastopi po prelomu znaka in kot tak ni nič drugega kot učinek neke logike znakovnosti, učinek vzvratne projekcije. Označenec je vzvratna kreacija. Če torej govorimo o primarnosti znaka, imamo tu vzvratnost njegove konstitucije. Najprej nastopijo naznačene stvari, šele potem označenci. Iz tega pa sledi vprašanje: Ali je označenec še potreben – oz. bolje – ali igra primarno vlogo, vlogo predstavnosti, vlogo nekega koncepta ali stopi na prizorišče pozneje? Teza je, da ga predhodno ni. Vendar tudi če želimo v tem trenutku zatrditi, da so predhodno besede, bi se krepko motili. Predhodno so označevalci. Besede pomenijo, označevalci pa ne. Označevalec in označenec nista sinhroni par. Morda res zadostuje igra označevalcev, s tem da izraz »igra« ni brezpomenski; dejansko je potrebno neko gibanje, napotevanje, preplet. Označevalci se ne igrajo sami s seboj, nekaj jih spravlja v gibanje ali bolje: nekaj spravlja v gibanje. In ta konstrukt – igra omogoča neko bistveno prevaro, tj. zmožnost, da verjamemo v reprezentacijo ...in to ni malo! Zdaj lahko razumemo Milnerjevo opazko:

primarno ni označenec nič drugega kot natanko ta spregled/prevara – »omogoča, da si predstavljamo, da reprezentacije obstajajo«. Skratka – v tem »omogočati, da si predstavljamo« tičijo vse skrivnosti in dvoumnosti reprezentacije. Označenec (drevo v zgornjem delu sheme) je neulovljiv; šele ko pride do sovpada, prepoznave in razumevanja, do razkritja znaka in njegovega označevanja, lahko zatrdimo, da beseda »drevo« odgovarja rastlini. Ali to pomeni, da znak nastopi prvi? Če je to res in je označenec res naknadni konstrukt, pa vselej potrebujemo nekaj – nekakšno prevaro, odprtje označevalca, njegovo napotevanje – morda res ne označenca; kaj pa njegov učinek?

To pa odkrije novo dilemo – označenec pred znakom ni videti povsem enak označencu po njegovem nastopu. Zdi se, kot bi bilo pred formacijo znakovnosti le nekakšno »seganje po«, »pre-seganje« označevalca – skušamo nekaj povedati, to mobilizira označevalec, vendar ta še ne sega po označencu, marveč pričenja z njegovo konstitucijo. Označenec je pomen, a ta vsekakor prispe na prizorišče z zamudo. Slednje pomeni, da predhodno obstaja »odprtje-gibanje« samega označevalca. Zakaj bi nenazadnje govorili, če ne bi bilo neke intence, nekega hotenja, nekega užitka?

Klasično reprezentacijska logika nam tako pade v vodo, če smo poprej imeli besedo, ki označuje stvar, znak, ki reprezentira idejo in zvok, ki nosi pomen, smo pri Saussurju prvotno postavljeni pred eno, tj. znak, ki se razcepi in vzpostavi dvoje. (Milner, 2002, 31) Pri taki paradigmi znak ne reprezentira ničesar, je le stičišče naključnih tokov zvoka in misli – prav zato je bilo prej govora o projiciranju znakovnosti. Pri tem pa ostaja odprto: kaj poganja avtoreferenčnost znakov, kje se pojavi vpis govorca v jezik, pa tudi, kje se nahaja oz. vznika subjekt? Kot vidimo, ne gre za popolnoma naključen tok dveh plasti – označevalne in označene – ljudje vselej govorijo, nekaj naznačujejo in izgovarjajo. Tudi celotna situacija reprezentacije postaja zelo nenavadna – zdi se, da komunikacija deluje in steče skoraj gladko (čemur smo priča vsak dan), vendar nič na njej ne obljublja logične zaporednosti ali smiselnega odgovaranja.

Jezik (*langue*) je mogoče za silo sistematizirati, a kaj, ko vanj neizbežno prodira govornica (*parole*) in vnaša nered. Govornica ni nikoli gladka površina nemotene komunikacije, temveč vase spodvit, netransparenten in odprt sistem, ki ga naseljuje subjekt, ki vanjo zareže dvoumnosti, užitke in zatikljaje. Ali nimamo pogosto neke odprte, na trenutke tudi naključne verige označevalcev, ki se vnzaj utemeljuje in poleže v znakovnost? In morda bi se resnično začudili, če bi zares vedeli, kaj drugi slišijo, mislijo ali si celo predstavljajo stvari, ki so jim bile posredovane. Komunikacija vsekakor vnaša šum, a pogosto prehitro teče, da bi se tega ovedeli. Mislim, da je treba posvetiti več pozornosti vsakdanjim, a nenavadnim trenutkom odprtosti, naključnosti in nedorečenosti – brez njih bi dejansko ne prišlo do jezika. In kaj

to pomeni za našo reprezentacijo – ali jo je mogoče misliti izven klasičnega posredovanja, kot podaljšek ali nadgradnjo Saussurjevega aparata?

OSNAČEVALEC PROTI ZNAKU

Kaj pa, če se odrečemo znaku in prepustimo primat označevalcu samemu? Zdi se, da je to pot ubral Lacan – nenazadnje to tudi sam izreče: »V vsem, kar sem razvil, [gre] ravno za podreditev znaka označevalcu.« (Lacan, 1985, 84) Tu nimamo več vzvratne projekcije znaka, temveč označevalca in njegovo nestabilno ali spremenljivo navezavo na označenca – nikoli zares ne vemo, kje bo prišlo do nastanka pomena. Označevalec nima takojšnjega dostopa do označencev, zato drsi v verigi označevalcev skozi neskončno napotovanje enega na drugega. Črta ali bolje prepreka, ki v Lacanovem algoritmu deli označevalca zgoraj in označenca spodaj (S/s), ne pomeni samo, da ima označevalec prioriteto in določeno mero avtonomije, temveč tudi, da povsem lahko stoji sam zase in torej ne potrebuje označenca. Znotraj Saussurjevega znaka tako obstaja neka vrzel ali razdvojitve, ki vodi do oddelitve ali reza med S in s. Pred Saussurjevim enim je Lacanov rez, cepitev. Jezik ni več konstrukcija znakov, temveč v prvi vrsti označevalcev. S tem zamikom je jasno nakazana nesamoumevnost produkcije pomena – pomen se lahko ustali in utrdi, lahko pa tudi vznikne, kjer ga nikoli ne bi pričakovali. Pomen hodi za označevalcem. Kot bomo videli, pa tako zastavljen označevalec ni povsem enak Saussurjevemu; skratka, ni povsem čist, enoznačen v svoji diferencialnosti, ampak poln »vragolij« in tvori heterogen označevalni prostor. Prav zato se tudi pojavljajo označevalci, ki napotujejo na druge označevalce, reflektivni označevalci, ki stojijo na mestu manka označevalca, pa tudi označevalci gospodarja, ki izrekajo svojo lastno nezmožnost.

Definicija znaka je sledeča: *znak reprezentira nekaj za nekoga*. V polju komunikacije: *znak reprezentira poljuben objekt za nek subjekt*. Za razliko od znaka pa označevalec ne »dolguje« ničesar označenemu. Slednje ne implicira, da je označevalec povsem odtujen, temveč zgolj samovoljen. Iz tega sledi nekakšno zaprtje-samozadostnost definicije označevalca. Z drugimi besedami: označevalec se ne obrača navzven, da bi reprezentiral na način znakovnosti, temveč »se odpove funkciji označevanja stvari« (za nekoga, naslovnika). Teza novega poligona je sledeča: *Označevalec reprezentira subjekt za drugega označevalca* – postavka ima izjemno težo in Lacan se je ne utruje ponavljati. Ali še v nekoliko bolj slikoviti izpeljavi:

»Da si ponazorite ta aksiom, si lahko mislite, da v puščavi najdete kamen, popisan s hieroglifi. Niti za trenutek ne podvomite, da je bil za njim neki subjekt, ki jih je vpisal. Toda zmotno bi bilo verjeti, da

se sleherni označevalec naslavlja na vas, – dokaz je v tem, da nič ne razumete. Nasprotno pa jih opredeljuje kot označevalce zato, ker ste prepričani, da se vsak izmed teh označevalcev nanaša na vsakega izmed drugih označevalcev. In prav za to gre v odnosu subjekta do polja Drugega. Subjekt se rodi, kolikor v polju Drugega vznikne označevalec. Toda prav zaradi tega tisto – kar poprej ni bilo nič, le subjekt, ki še pride – skrepeni v označevalec.» (Lacan, 1996, 183)

Iz tega se jasno vidi, da subjekt, o katerem je tu govora, ni t. i. ego – zavedni jaz identifikacije, poln čustvenosti, samovšečnosti in instinktov –, temveč neenoten subjekt označevalca; v nadaljevanju subjekt nezavednega, subjekt želje; če seštejemo, gre za subjekt nezavedne želje v vsej njeni muhavosti. Druga posledica tega pa je očitna razsrediščenost posameznika – ego ni gospodar lastne hiše, temveč preslepljenec. Freud je res pomenil tretji udarec človeštvu.

»Subjekt ni nič drugega kot to, kar drsi v neki verigi označevalcev, pa če se tega zaveda ali ne, kateri označevalec je tisti, čigar učinek je.« (Lacan, 1985, 43)⁸. Tu vidimo še korak stran od Saussurjeve logike čiste diferencialnosti in oddaljujemo se natanko za to ne vedno ‚reprezentacijo subjekta‘ znotraj označevalne verige. Če je pri Saussurju označevalec fonem kot minimalna zvočna enota razlike, pa smo v Lacanovem univerzumu pogosteje bliže potezi – črti v pesku, črki, hieroglifu ali celo besedi – čeprav te »poteze« niso mišljene povsem pozitivno, temveč so markerji razlike, suma ali dvoma. Resnično dvomim, da smo sploh kdaj v povsem diferencialnem svetu fonemov. Kaj, če ponovno premislimo primerjavo s klasično logiko označevanja? Zdaj nimamo več polnega »subjekta-gospodarja«, ki manipulira z znaki, temveč »podložnega subjekta«, ki sledi in se prilagaja označevalcu. Subjekt je prvenstveno učinek označevalca – vznikne v Drugem, v govoric, pripenja se nanjo in ponovno presahne v označevalca. Označevalni učinek implicira drsenje subjektivnosti in seveda tudi njeno izmuzljivost. Subjekt je tako neprestano prisoten, a hkrati neulovljiv, zato ga je treba pisati kot zaprečeni subjekt (\$), nikoli zares ulovljiv in prazen, sam svoja lastna nemožnost. Subjekt se še kako oprijema, čeprav je sam neoprijemljiv. Subjekt, ki se rodi z označevalcem, se pojavi kot razcepljen, kar pomeni, da ni substancialen, temveč valovanje – valovanje med reifikacijo v označevalca in svojo lastno porazgubitvijo, izničenje. Subjekt je natanko ta razcepljenost.

Slednje postavke je smiselno še podrobneje razdelati – od tu naprej sledi dvoje:

Prvič: *ni označevalca brez subjekta*. Če odštejemo subjekt od označevalca, ne izgubimo njegovega označevanja, temveč sam »nič«, tj. njegovo spodletelost, njegovo neskladje, skratka njegov učinek. Z drugimi besedami: če odštejemo

⁸ In še: »Subjekt je vselej samo točkoven in presihajoč, saj je subjekt le po označevalcu in za drugega označevalca.« (Lacan, 1985, 116)

subjekt od označevalca, dobimo znak, tj. neposredno navezavo – sovpad s stvarjo, reificirani označevalec. Označevalec brez subjekta predstavlja sanje Saussurjevega idealiziranega sistema, a kljub temu ne smemo pozabiti »nočnega Saussurja« in iskanja prikritih anagramov – očitno je sistem že samemu očetu pričel uhajati skozi prste. Subjekt je učinek označevalca – slednje je treba brati v dobesednem pomenu besede – ni le proizveden s strani označevalca, temveč *je usa njegova »bit« podana zgolj in samo skozi označevalni učinek.*⁹ Pozor: Zapisali smo *njegova bit*, obstaja pa še drugi del subjekta, ki se kaže/daje kot ne-bit. In kakšen je ta učinek, če ne učinek neke spodletelosti? Subjekt je hkrati mesto nemožnosti jezika – nemožnosti, da bi se jezik zacelil v samorazvidno celoto. Znak zadene, označevalec pa ne – a to nikakor ni njegova hiba, nasprotno, kvečjemu prednost. Ne samo, da bo uverženje in povezovanje različnih označevalcev proizvedlo subjekt različnih, ampak dalo mu bo tudi telo – subjekt naseljuje označevalca. Ko gledamo označevalca, vidimo dejansko subjekt, ki se je skrila za označevalca. »Označevalec je znak nekega subjekta.« (Lacan, 1985, 116) In dokaz za obstoj subjekta, praktično edini dokaz je, da v označevalcu uzremo znak ali bolje znakovnost, znakovni učinek – tj. nič drugega kot reprezentacijo. Označevalec ni zgolj znak nekega subjekta, ampak tudi znak za nek subjekt.¹⁰ Subjekt pa ni preprosto razlika med enim in drugim označevalcem, med eno in drugo potezo (pa čeprav naseljuje njun medprostor), temveč tudi možnost luknje pod ali odsotnosti same poteze. V tem smislu je nujno razcepljen, vendar ne na dvoje, ampak in predvsem na nekaj in možnost njene odsotnosti.

Vsi označevalci pa niso enoznačni, pa tudi vsi ne reprezentirajo subjekta na enak način. Subjekt vselej drsi, polzi po verigi, se nekje zatakne in zazija, se strdi in ponovno presahne. Subjekt je »vedno drugje«, nikoli tu, predvsem je samo drsenje in to je tudi razlog, da vsaka reprezentacija spodleti v njegovem zajetju. Miller pravi: »če je subjekt reprezentiran, je to v tisti meri, v kateri ni nikoli prezentiran, nikoli prezenten.« (Miller, 2001, 199) In ne glede na to, da je (označevalna) reprezentacija edina možnost 'obstoja' (ali bolje pojavitve) subjekta, se ga vselej drži status nereprezentabilnosti. Prav zato je reprezentacija nujno spodletela reprezentacija, vedno je neko lovljenje neulovljivega. Subjekt je tako znamenje spodletelosti reprezentacije in hkrati njenega gibanja, preusmerjanja in proizvodnje. Subjekt ni aktivno gibalno, temveč stranski učinek verige označevalcev – natanko to je osrednja točka, ki jo je treba sprejeti, tj. da gre za *reprezentirani subjekt* – subjekt, ki vznikne zgolj skozi jezik in ponovno ponikne v označevalce, ne da bi sploh vedel, česa

9 Predvsem skozi zagate označevalca. Če beremo označevalca v razširjenem pomenu – kot poteza ali podoba – to vključuje tudi zrcalni stadij in našo imaginarno podobo kot označevalno.

10 Upam, da izpeljave niso videti kot prazno dolgoveženje – gre za minimalne razlike, na katerih visi celotna teorija. Morda še Lacanove besede: »Edini dokaz, ki ga imamo, da sta subjekt in ta hipoteza [njegov obstoj] eno in isto in da ga podpira prav govoreči individuum, je v tem, da označevalec postane znak.« (Lacan, 1985, 116)

se drži. Slednje kar bode v oči in gre nasproti intuiciji: vse, kar potrebujemo, je le gibanje označevalca in to gibanje bo že proizvedlo različne pozicije subjektivnosti. Ponovno nismo gospodarji. Subjekt torej ni nedvoumna izjavljajoča instanca, temveč sebi netransparenten, eks-centričen, manjkajoč, zabrisan ali nestalen pojav, kaj šele, da bi bil gospodar pomena. Če uporabimo slikovitejšo podobo: nekako tako, kot če bi opazovali ples jesenskega listja v vetru. Seveda bo prej ali slej sila vetra potisnila listje na določena mesta in, kot bomo videli, tudi subjekt ni v nič boljšem položaju. »Premeščanje označevalca določa subjekte v njihovih dejanjih, njihovi usodi, zavrnitvah in zaslepitvah, uspehu in neuspehu, navzlic njihovim prirojenim nadarjenostim in družbenim pridobitvam, ne oziraje se na značaj in ne na spol; vse tisto, kar imamo za domnevno psihološko dano, pa bo z vso svojo navlako, hote ali nehote, sledilo označevalcu.« (Lacan, 1994, 25)¹¹ Očitno nismo tako pomembni, kot bi si želeli priznati – naše »notranje dogajanje«, imaginarne identifikacije, pozicija v družbi – vse to sledi in zavisí od nepomenskega označevalca. Označevalci se »prosto sprehajajo«, v miru pletejo simbolni univerzum, medtem ko se na strani »subjektov odjemalcev« pojavi cela nevihta in povzročá neobvladljivo dramo.

Vse povedano pa morda še nekoliko zavaja: »Subjektov ne ‚sestavlja‘ jezik; proizvedeni so kot odziv na njegovo inherentno mejo in nepričakovan plus, ki se pojavi na tej meji.« (Zupančič, 2017, 57) Subjekti se pojavljajo in lepíjo natanko na zagate simbolnega; naseljujejo luknje, manko, nesovpadanje simbolne strukture. Subjekt zato ni enak subjektivaciji (kot pozitivnost določene ego-relacije – zavestne pozicije ali odločitve za nekaj), temveč se kaže kot zagata nekega mesta in nezavedna privezanost nanj. Subjekt kot učinek strukture pomeni, da ne gre za središče, ki bi unificiralo percepcijo, temveč da je sam subjekt vključen v percipirano, je odvisen od nje.¹² Subjekt torej ni nevronska središče misli, temveč predvsem nekaj, kar izreka neumnosti, neumne označevalce prostih asociacij, blebetač – in ravno v teh neumnostih, v njihovih nepričakovanih zatikljajih, se poraja nezavedno. (Glej Lacan, 1985, 21) Natanko skozi ta čudna in nepredvidljiva popačenja, v zatikljajih označevalca se pletejo navezave – označevalci »nalezejo« označeno in tako rekoč zadobíjo objektne lastnosti. Nič več ne ostajajo v svoji ravnodušni diferencialnosti, temveč postanejo vztrajni, neotesani, nerešljivi; prestopajo odzvanjajo in se zataknejo vedno, ko naletimo nanje. Oprijeti se

11 Ali še bolj emfatično: »Odgovor označevalca tistemu, ki ga izprašuje, se glasi: ‚Požri svoj Dasein!‘« (Lacan, 1994, 34)

12 Glej Miller, J.-A. (2009): *The Prisons of Jouissance*, Lacanian ink 33. Med drugim tudi tale odličen primer: »Lacan pri verbalnih halucinacijah poudarja, da imajo lastno jezikovno strukturo in da jih ni treba obravnavati kot napako ali bolezen subjekta, temveč kot izkoriščanje same strukture jezika.« (ibid., 48–49) Tudi videnje zato ni objektivno videnje – Lacan loči med »field of vision«, ki zaznamuje znanstveni pogled, in »scopic field« psihoanalize, polje ki vključuje užitek, Jouissance. Ekshibicionist in voajer sta povsem drugače vpeta v polje vidnega, kot je to npr. pogled znanstvene presoje, skratka libidinalno neinvestiran pogled.

za označevalec pa pomeni, da beseda postaja objekt; in prav te točke prešijejo besede na stvari, na našo realnost – obstanejo v njej in odzvanjajo.

Vrnimo se na problem označevalca: »Označevalec je dejansko najprej to, kar ima učinek označenca.« (Lacan, 1985, 18) Označevalec ni nikoli sam, vase zaprt, sebi enak, temveč mora imeti nek učinek. Učinek pa ni enako kot imeti referenta »zunaj« (odgovarjajočega predmeta, ki naj bi ga poimenoval), temveč zgolj učinek referiranja; učinek kot tak, pojav nekega označevanja. Sledi definicija označevalca – označevalec je označevalni pojav, kar je isto kot reči označevalna veriga. Zdi se, da mu ni treba biti razumljiv, že poznan ali pomenski, dovolj je že, da je razločen, pre-poznan, tako rekoč osumljen, in že postane uveržen. Imamo torej označevalca plus nekaj – kaj? – nič, seveda – nič, ki ga sploh požene v gibanje, v sam nemir. To je dovolj. Ni mirnih ne »osamljenih« označevalcev, vedno so v družbi, četudi izvzeti ali izobčeni, zapostavljeni ali izpostavljeni. Samo dejstvo, da označevalec nekaj označuje, nikakor ne pomeni privezati se na nekega označenca – povsem lahko shaja brez njega – nujno pa mora povzročiti učinek uverženja. Označevalec je vselej označevalec, ki gre iz sebe, se zgosti ali premesti. Označevalec je vedno označevalna veriga, prav zato Milner pravi, da vedno »reprezentira za«. Reprezentacija? Pa jo imamo ponovno – vsekakor pa to ni klasična reprezentacija zrcaljenja zunanosti, reprezentacija kot podvojitvev, ampak reprezentacija, ki se poraja v sami notranosti označevanja. V tem smislu veriga označevalcev ne meri na neko označeno (to je lahko naključje, navada, kod itd.), ampak predvsem en označevalec na drugega in natanko to uverženje nekaj proizvaja.

Če stopimo še korak naprej, sam manko pomena (označenca) prisili označevalca, da sega po novem označevalcu. Znak je znak po tem, da se zasidra v referenci, v pomenu, označevalec pa je od njega razvezan; in sama ta razvezanost postane motor za proizvodnjo novega pomena. (Nancy et. al., 1992, xxii) Tako smo napoteni na nenasitno hlastanje označevalcev – vedno vnovično drsenje, referiranje, mreženje in posledično reprezentiranje reprezentiranega, nekakšna igra v igri, ki povzroča nemir, nikoli zaključeno, ne-celo (non-all) reprezentacijo. Tudi Lacanovo tezo, ki implicira prešitje in zaprtje pomena – »Stavek (...) zares sklene svoj pomen šele s svojim zadnjim izrazom.« (Lacan, 1994, 282) – bi lahko brali na ta način. Gre torej za verigo označevalcev, ki se spreminja z vsakim novim izrazom in zadobi pomen šele retroaktivno. (Če vzamemo kar Freudov primer: »*Oče | ali ne vidiš | gorim | je izjavil sin | medtem, ko sem sanjal.*« – vsaka nova beseda obrača stavek v nepričakovano smer. Tudi ločila lahko postavimo le, če upoštevamo celoten pomen oz. stavek.) Nenazadnje pa je možno tudi sprožiti pomenjanje, ne da bi se dejansko zaključilo v pomenu (npr.: »Preostane, da sklenemo ...«, »Nikoli nisem ...« itd.). Gre za učinek nalaganja označevalcev in tek smisla, preden se prešije z nekim pomenom. Označenec je tako določen vzvratno, kar nas

posledično ponovno napoti na samo dejstvo, da obstaja nekakšna funkcija ali pojav *odprtja pomenjanja, pa tudi zadržanja* na označevalcu – tj. nekaj, kar omogoči odprt pretok možnosti – odprtost pomenskega polja do pike (ali prešivnih točk, označevalcev gospodarjev), ki zagotavlja njihov pomen.

S takim pojmovanjem označevalca – primat označevalca in njegova odprtost, gibanje – ponovno vstopamo v svet, govor, govorico, *parole* izven stroge konstrukcije Saussurjevega *langue*. Pomena ne sestavljajo znaki, ampak medsebojno kombiniranje, uveričenje označevalcev; igra (lahko tudi brezpomenskih) besed. Označevalec je neumen – ne misli na način pomena, pravzaprav je najnevarnejši ravno v inerciji neumnosti, ko ga ni možno mobilizirati in razvezati, ko nam pomenska interpretacija prav nič ne pomaga. Ali to pomeni, da ni zvezan z mislijo? Očitno je, ampak na način mreženja in pretočnosti, kot forma ali boljše struktura. Prepoznavna in pomen varata, in to še kako. Zanimivo pa je to, da ni označevalec (v vsej svoji neumnosti) tisti, ki se skuša približati misli, temveč sama misel pristopa k njemu, mu sledi, si ga zapomni itd. Očitno je misel veliko manj psihologizirana, kot se vsakodnevno dozdeva.

Drugič: označevalec pomeni biti iz sebe. Če označevalec nakazuje na neko intenco, meri na pomen (kar ni isto kot reči, da pomeni, zgolj meri na nekaj) in se povezuje v verigo drugih označevalcev, pomeni, da izstopi iz sebe. Če bi označevalec ne »izstopil iz sebe«, bi to ne bil označevalec, ostal bi vase zaprt, brez učinka označevanja – označevalec, ki ne bi napoteval na nič, ne bi bil zmožen vzpostaviti razlike. Tak označevalec bi najverjetneje postal znak, ki se prešije s točno določeno stvarjo. Takoj ko ima označevalec učinek, se je subjekt že pritaknil nanj – pravzaprav je subjekt ravno ta učinek. Kaj je torej označevalec, ki ga naseljuje subjekt? Če znakovnost mislimo kot zlepljenost na referenta, soodvisnost, je označevalec znak + dvom. *Označevalec je spodletela znakovnost.* Znak je zaležani označevalec. (Zaležani kot prešiti, prepoznani, kulturno sprejeti.) Dvom ali spodletelost pa je drugo ime za subjekt. Kaj torej doda subjekt označevalcu? – Nič, seveda, dobesedno nič, spodletelost in dvom – omogoča mu odlepitev od referenta, ki muči znak. Miller dobro povzame: »Označevalec je tisto, kar izzove vprašanje: Kaj to pomeni?« (Miller, 2001, 62) Pri znaku pa tega vprašanja ni, ker nas samodejno prešije na pomen. Znak pomeni, označevalec pa ne. Označevalec je na nek način neumen. In če dobesednost zaznamuje znak oz. simbol, označevalec ravno ni dobesednost. Oklevanje je znamenje označevalca, znaka pa ne. Kam nas to pripelje? Znak je vselej en znak, zaokrožen, zaključen in pomenski, označevalec pa nasprotno, nezaključen, nujno odprt in brez pomena. In če je znaku možno pripisati »nesporno referencialnost«, morda celo neodvisno od nekega interpreta, pa je označevalec v večini primerov stvar interpretacije in pojavnosti. Zanimivo pa je, da je znak znak zaradi prepoznavne in prešitja na označeno (bodisi stvar bodisi pomen), a kljub temu goji določeno samostojnost, avtonomnost,

celovitost in enost, medtem ko je označevalec zaznamovan z nezadostnostjo, necelostjo in nesamostojnostjo. Tako pridemo do logično-časovne razlike: znak je retroaktiven konstrukt, znak se zgodi *po prepoznavi* – poleže se, vrača ponovno k sebi, postane samozadosten in se zapre. Označevalec pa nasprotno – označevalec zaznamuje pred-časnost, je odprtje, je izstop iz sebe, je tvorba razlike.

Medklic – ŽIVAL: Kaj pa živali, kaj se dogaja z njihovo govorico? Ali bomo posameznim živalim priznali poseben status, častno izjemo – npr. čebelam in njihovi sposobnosti komunikacije; ritmičnem plesu, ki označuje lokacijo in oddaljenost najdišča hrane? Ali bomo stopali po poteh Benveniesta in zatrdili, da v primeru živali ne gre za govorico kot tako, marveč za signale: »Signal je fizikalno dejstvo, ki ga z drugim povezuje naraven ali konvencionalen odnos; blisk, ki naznanja nevihto; zvonec, ki naznanja obed; krik, ki naznanja nevarnost.« (Benveniste, 1988, 37) Živali imajo vsekakor možnost komunikacije, prav tako odziva oziroma reakcije na določen signal. Spomnimo se lahko tudi danes nezamisljivih poskusov s psi, ki jih je konec 19. stol. izvajal Ivan P. Pavlov, in njegovih t. i. pogojnih refleksov. Slina, ki jo je proizvedla nesrečna žival vsakič, ko je zaslišala tik-takanje metronoma, naj bi služila kot dokaz razumevanja in odzivanja, celo znakovnosti in jezika – a to razumevanje ni razumevanje označevalca, metronom je lahko označevalec za eksperimentatorja, za psa pa je najverjetneje le signal. Ali sta dve občutji in njuna povezava s signalnim odnosom že govorica? Kdaj zares vstopimo v govorico? Če pa predpostavimo, da simbolizacija pomeni sposobnost interpretiranja simbola, dojetanja njegovega pomena, možnost njegove postavitve v nove znakovne odnose, ali s tem ne sprejmemo tudi prikriti spodletelosti znakovnosti? Živali očitno dobro shajajo z znakovno govorico. Kaj pa to pomeni za naš jezik? Ali ni jezik v samem jedru bolehanje za nerazumevanjem? V jezik ne vstopamo zato, ker bi razumeli več, ampak preveč; ker vsaka znakovnost nekoliko zgreši, podleže interpretaciji, se preusmeri k drugemu pomenu. Človek je nesrečnež, ujet v jezikovno spodletelost. Jezik je jezik zaradi svoje nezmožnosti, nič vzvišenega in eminentnega ni na njem.

Označevalec je lahko označevalec samo na ozadju nekega umanjkanja. Še več – in to je skrajno nenavadno: označevalec je lahko označevalec celo po tem, da sam umanjka, da ga na nek način sploh ni, ali z drugimi besedami: da je sam nič nečesa. Označevalec je izjemno »bitje«, ker vztraja kljub lastni odsotnosti. Slednje ima med drugim tudi dramatične posledice: ponovno odsotnost laježa (Sherlock Holmes, film *Silver Blaze*, 1977, režija: John Davles), kar pomeni tudi odsotnost signala, a to nekaj šteje, nekaj označuje – odsotnost je označevalec. Ravno ta manko, odsotnost signala se pretvori v sled Sherlocku Holmesu – pes je očitno prepoznal osebo, ki je prišla tiste noči ...Označevalec je poteza z možnostjo njene odsotnosti in zato pravi Lacan,

da ima označevalec del *neizrečenega* (*unsaid*) vpisano že v lastno strukturo. (Lacan, 2019, 80) Z vstopom v simbolni univerzum tudi odsotnost šteje. Označevalec je v prvi vrsti izrekanje neizrečenega! Znak pa po drugi strani postavlja prepoznavo, poznavanje in razumevanje; priča o skladju, pomenu – znak vzpostavlja referencial, je neka pozitivnost, ki se sklada s seboj. Če naj zarišemo razliko med indeksom – sledjo in sumom – primer: stopinja je odtis živali v snegu, je pozitivno dana, medtem ko je sum natanko odsotnost kakršne koli sledi, a vselej sumničavost, da je nekaj le bilo tam, da se je nekaj izmuznilo in prikrilo. Znak deluje v registru sledi, označevalec pa registru suma. Označevalec je označevalec po zmožnosti samoizbrisa. Označevalec nima oziroma ne more prevzeti čisto binarne logike (1 ali 0, biti ali ne biti) – tj. med potezo in njeno odsotnostjo – temveč naseljuje plasti vmes – odsotnost poteze in sum ali tudi; prisotnost poteze z možnostjo njene varljivosti itd. Označevalec ne zapade v opozicijo plusa in minusa, ampak deluje kot plus ravno, če je minus (lajež psa), ali na primer minus, če se pojavlja kot plus (tudi če gre za pozitivno danost prepoznaneznega znaka, vselej obstaja možnost, da nas nekdo vara. Nekdo riše sledi zgolj zato, da bi zavedel zasledovalca, pa tudi laže s pomočjo resnice. V teoriji zarote postane ves svet čudežno sumničav.) Kot bi označevalec nikoli ne bil pozitivno prisoten, pa tudi zares odsoten ne.¹³ Ponovimo vprašanje: Kako je lahko označevalec nič oziroma odsotnost laježa in kako lahko odsotnost nečesa šteje? Označevalec ni ulovljiv v binarno logiko, ker ni enoznačen, ampak razlika. Razlika pa ni razlika znotraj (metajezikovnega) enoznačnega reda, temveč razlika, ki vzpostavlja heterogenost.

Naj še dodam, da vztrajam v označevalcu, ki je lahko poljubna poteza, gesta, črta, črka – vendar mora biti nujno nekaj, kar je razvezano, kar ni indeksikalno, ni sled – stopinja ali znak – torej nekaj, kar prehaja v red neizrečenega ali celo nebivajočega. *Označevalec je spodletela poteza, poteza, ki se ni realizirala v celoti.* Mislim, da je to eden od načinov branja slavne Saussurjeve teze, da so v jeziku zgolj razlike brez pozitivnih členov. (Saussure, 1997, 35) S tega vidika lahko razumemo tudi Lacanov primer izjave »ne pravim, da ...«, ki je na ravni izjave čisto zanikanje, dejansko pa se z njeno pomočjo vpelje natanko to, kar je zanikano. Nekaj se lahko izreče skozi negacijo in prav to je zmožnost označevalca (Lacan, 2019, 80) Ponovno: označevalec po tem, da ne sovпада s seboj, ni pozitivnost – zato ni označevalca brez subjekta in zato ni označevalca, ki ne bi prehajal izven sebe.

Sklep: označevalec se ne referira na »zunanjega« referenta, kot to pogosto velja za klasični znak. Označevalci napotevajo na druge označevalce in skozi različne kombinacije in njihov pretok ustvarjajo nove pomene.¹⁴

¹³ »Ali je ta sled že označevalec? Rekel sem vam, da se označevalec ne prične kot sled, ampak z dejstvom, da sled izbrišemo. Kljub temu izbrisana sled še ne pomeni označevalca. Kar vpelje označevalec je dejstvo, da je postavljen tako, da ga je mogoče izbrisati.« (Lacan, 2019, 80)

¹⁴ Znaki v Lacanovi teoriji so pogosto neposredno vezani na stvar, nekakšna indeksikalnost, morda celo

Odtis – stopinja napotuje na stopalo, medtem ko lahko označba (na primer križec na skali ali v pesku) označuje marsikaj – izbrisano sled, podtalnico, mesto dogodka, predvsem pa nek subjekt. Kakšna je razlika med njima, če ne ravno ta, da v enega dvomimo? Zgolj eden se ne prešije na označenca – ni indeksikalen – ampak na sebi brezpomenski, pa čeprav je odprtje nekega pomenjanja. Skratka zgolj eden je spodletel. »Jezikovni sistem, na kateri koli točki ga uporabiš, nikoli ne pripelje do tega, da bi kazalec neposredno nakazoval točko resničnosti; vsa resničnost je zajeta v celotni mreži jezika. Nikoli ne morete reči, da je to tisto, kar je označeno, kajti tudi če bi vam uspelo, ne bi nikoli vedeli, kaj označujem na tej mizi – na primer barvo, debelino, mizo kot predmet ali karkoli drugega.« (Lacan, 1997, 32) Razmerje med označevalcem in označencem ni razmerje skladnosti – en označevalec odgovarja enemu označencu, ni simetrije med njima in tudi ne enakovrednosti. Označevalec prav lahko ima več označencev in tudi nobenega, natanko zato ne vemo, kam meri. Pa tudi označenec ni preprosto enotna in zaprta stvar »tam zunaj«, ki bi se prostovoljno odpirala pomenu, da ga svobodno nalepimo nanj.¹⁵ Ker ni neposrednega indeksiranja – prešitja z zunanostjo in ker je pokaz vselej že zgrešen, je treba označevalca obrniti na glavo:

»Za kaj gre pri znaku? Kozmična teorija spoznanja, svetovni nazor, se od vekomaj sklicuje na znameniti primer dima, ki ga ni brez ognja. [...] Dim je prav tako lahko znak kadilca in po svojem bistvu to celo zmerom je. Ni dima, ki ne bi bil znak kadilca. Kot vsakdo ve, si boste tedaj, ko boste med približevanjem zapuščenemu otoku videli dim, takoj rekli, da je na tem otoku brčkone nekdo, ki zna zakuriti ogenj. [...] Znak torej ni znak nečesa, marveč znak nekega učinka, ki je kot tak predpostavljen v delovanju označevalca.« (Lacan, 1985, 42–43)

Gre za zelo natančno formulacijo: čeprav smo navajeni, da znak takoj prešijemo z nečim (npr. stvarjo ali dejanjem), pa tu vidimo, da znak ni preprosto znak nečesa, temveč predvsem nekega učinka, ki je povsem lahko varljiv – zato postavi Lacan tezo, da je znak/znakovnost predpostavljena označevalcu. Označevalec ima učinek in znak je lahko njegova usedlina – označevalec je odprtje reprezentacije, ne da bi moralo karkoli reprezentirati. Delovanje označevalca dima ustvari znak, ki pravi – tam je nekdo, ki ga je zakuril – ampak na otoku prav možno, da ni nikogar. Ali ne bi bili

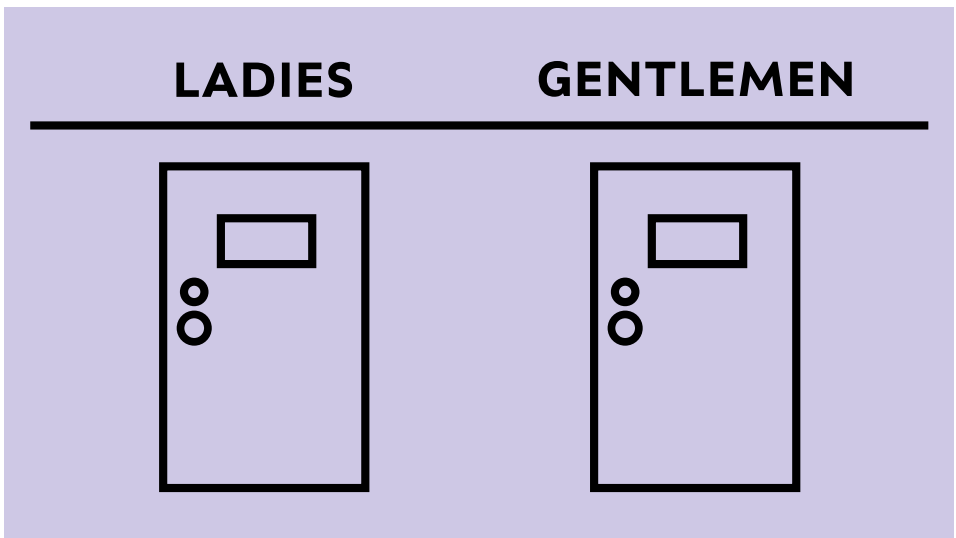
signali kot ekvivalenti »živalskemu sporazumevanju«, ki nosijo točno določen pomen in ne tvorijo nove kombinatorike in novih pomenov. Naj navedemo slikovit primer: mahati z rdečo zastavo pred bikom ne bo rezultiralo v poetično – prenesenem pomenu »rdeče«, temveč neposredno signalizira napad.

¹⁵ Glej Lacan, 1997, predvsem 119–120.

razočarani, ko bi ugotovili, da se je nekaj zanetilo zaradi sonca? Želim zatrditi protiintuitivno tezo, da ogenj ne ustvari dima, temveč sam dim napotuje na ogenj in osebo, ki ga je zakurila.¹⁶

Označevalec ima prednost. Označevalci so lahko brezpomenski, relacijski, diferencialni jezikovni drobci, ampak skozi gibanje in v medsebojnih razmerjih povzročajo učinke – tako znakovnost kot tudi subjektivne pozicije. *Učinek označevalca ni isto kot označenec, vsekakor pa dovolj za sprožitev reprezentacije.* Preprosto je treba opustiti misel na mrežo znakov, ki bi nemoteno napotevali na zunanjo realnost, ki bi označevali svet ali ustrezali predmetom – mislim, da čedalje bolj vstopamo v označevalne dražljaje, tako jezikovne kot predmetne, a kaj, ko ti dražljaji sami povzročajo nenavaden presežek, ki se imenuje reprezentacija. *Morda le nimamo dvojega, znakov in stvari, besed in reči, jezikov in teles – imamo samo eno ...plus nekaj, Ne-kaj.*

ODNOS DO POMENA



Ladies and Gentlemen! – shema drevesa je postala shema stranišča. Sledi bistven obrat: figurica ali napis na vratih »ustanovi« stranišče – seveda če zanemarimo dokaj skromne razlike med moškim in ženskim straniščem. No, morda bi v enem zagledali kakšno *fontano* več, ampak pustimo detajle ob strani. Poglavitna razlika se nahaja na vratih, v zapisu, ustvarjena je s pomočjo označevalca. Označevalca Ženske/Moški ali recimo vlak Ženeva–Pariz 8:45 ne reprezentirata stvari (straniščnega prostora ali vlaka), temveč

¹⁶ Ali ni v tej mali dispoziciji Heglova negacija negacije? Negacija označevalca z mislijo na znakovnost, negacija znaka, ker ostanemo brez kadilca, in padec nazaj v nepomirljivost označevalca – označevalca, ki je vselej neskladen s seboj?

dobesedno *padeta* v označenca in ga seveda spremenita. Označenec ni več isti (vlak spremeni smer, stranišče pa dobi »spol«). Označevalec ustvari razliko in ustvari jo mimo pomena; Ž/M sta poziciji (danes skoraj že *passé*), a ravno kot ostareli še toliko bolj pričata, da sta le poziciji – ne vsebini in ne pomena, ne biologija in ne spol, temveč razlika v pozicioniranju. Ponovno: »Kar imamo za domnevno psihološko dano, pa bo z vso svojo navlako, hote ali nehote, sledilo označevalcu.« (Lacan, 1994, 25) Kako ju bomo napolnili z vsebino oz. pomenom, kaj se bo označevalcema Ž ali M pozneje pritaknilo, je drugo vprašanje; dejansko tudi drugotnega pomena. Prvo je označevalec, spol pozneje.

Med drugim je slednje tudi poanta Lacanovega seminarja o Ukradenem pismu; če je pismo »skrito« na odkritem mestu, ga bodo vsi spregledali. Zakaj? Preprosto zato, ker ga nihče ne pričakuje na vidnem mestu. V prevodu: označenec mora sovpadati z označevalcem, in če ga zgreši, postane neviden. Natanko tu vidimo problem znaka, njegove anticipacije in pričakovanj s strani iščočega. »Tisto, kar je skrito, pravzaprav vedno le *manjka na svojem mestu* – kakor je na bibliotečnem listku po navadi označen izvod, ki je založen nekje v knjižnici. Četudi je slednji le na sosednji polici ali kvečjemu v naslednjem oddelku, je tam skrit, najsi je še tako očiten.« (Lacan, 1994, 20) Najboljša skritost je neposredna odkritost: skrito ni zakopano, zataknjeno, nekam vstavljeno ali prikrito, temveč zgolj spodmaknjeno glede na pričakovano. *Skriti je treba pred mislijo, ne pred očmi*. Kolikokrat se zgodi, da gledamo nekaj pred seboj in hkrati tega ne vidimo? Stvari so vidne (tudi postavljene v vidnost), vendar se nam tako rekoč ne razkrijejo, ne razkrijejo pa se prav zato, ker pričakovanja in prepoznavna ne dajejo možnosti razkritja. Prepoznavna je prvi korak v prevaro. Prav zato je v simbolnem univerzumu možno lagati z resnico samo.

Ready-made obrat: Ime deluje kot prešivna točka, označevalec pade v označenca in tako imenovano pridobi konsistenco nekoga/nečesa kot celote. (Glej Žižek, 2021, 230) Bolj kot vsaka mehanska vez, fizikalni pojavi ali homogenost obnašanja drži skupaj stvari označevalec; skupaj drži celo neoprijemljive in nevidne stvari, kot so nacije, podnebje, vesolje idr. Natanko to se zgodi v shemi stranišč – potreben je označevalec, da bi se lahko sama realnost (!) razločila med seboj. Obstaja pa tudi obraten proces; poglejmo že prej omenjeno *Fontano* (1917), torej znameniti ready-made Marcela Duchampa. Kaj se tu dejansko dogaja? Lahko bi sicer zatrdili, da je označevalec ponovno prešel na označenca, se vpisal v delo kot »umetniško delo«, četudi gledamo pred seboj industrijsko proizveden pisoar, a mislim, da bi v tem primeru to bila zgrešena razlaga. Res je, da je *Fontana* možna le, če smo stopili (pravzaprav že globoko zabredli) v simbolni univerzum, vendar v tem primeru ne gre za signaturo (R. Mutt – neznana oseba, anonimnež – ali je sploh avtor?), temveč predrugačenje samega predmeta. Nenazadnje bi lahko marsikaj poimenovali kot umetniško delo ali avtorsko podpisali, pa bi bilo povsem enako zavrženo kot vse ostale profanosti. V tem primeru gre za to, da mora sam predmet

– pisoar pričeti delovati na drugačen način. Pomislimo, ali se v tem primeru označenec ne dviga na raven označevalca, opušča pomen in prestopa v polje simbolnega. »Dvig v označevalca« pisoar na nek način osamosvoji – označuje lahko kar koli oz. postane nekakšna univerzalnost, ki kot objekt izgubi lastnosti in postane zgolj (prazna) označevalna gesta, a prav ta označevalna gesta »ne pravi« pisoar, temveč umetniško delo. Od trenutka »postati-označevalec« ni več toliko pomembno niti to, kateri objekt je, kakšne so njegove lastnosti, način izdelave, prav tako ne velikost ali materialnost itd. Kot bi bili od modernizma naprej priča umetnosti, ki se ne trudi postati znakovna na način, da bi utelešala pomen ali pripoved, temveč obratno – skuša se iztrgati pomenu in ustvariti razvezavo pripovedi, nekakšno *diskomunikacijo*. Diskomunikacija se skuša iztrgati iz sveta (pomena), postati želi označevalec. Od znaka do označevalca – to bi lahko bil moto od modernizma naprej.

V označevalcu kot postavitvi mesta oz. njegovi instituciji vidim možnost odgovora na vprašanje, s katerega mesta iščemo pravo besedo. Celo če bi predpostavili mit o pračloveku in jeziku, ki je primarno služil le funkciji poimenovanja – ujet v pozitivno logiko imena ali neposrednega znaka nečesa (ena beseda za en predmet) – se zdi, da bo prej ali slej nastopila avtonomija besed oz. označevalcev – preobilica besed, »dve za ceno ene«. Za širitev pomenjanja povsem zadostuje drobna spodletelost, neznatno neskladje, in že bo povzročilo »negativno kombinatoriko«; neustreznost iskanega izraza ali spodletelost drugega bo prej ali slej pozicionirala in ustanovila tretje, pa čeprav še prazno mesto (ne ljubezen in ne sovražstvo, temveč brezbriznost). Ne smemo pozabiti, da označevalec nosi s seboj drobno črtico, minus, tj. prepreko, da bi se neposredno prešil na označeno, in ravno to ga povezuje v neskončno verigo. Novi pomeni se ustvarjajo tudi skozi spodletelost naslovitve; dovolj je minus, neustrežanje, nezmožnost in že se bo pojavilo bohotenje pomenskih odtenkov. Saussurjeva diferencialna označevalna logika se dejansko zrcali v mišljenju pojmov. Nobena pozicija ni na sebi pozitivna enota večnega bistva, temveč določena skozi diferencialnost – pozicija je vedno pozicija med, pozicija do nečesa. Ne imeti pravega izraza, ampak razliko do obstoječih izrazov že zadostuje za diferenciacijo in posledično vzpostavitev novega pojma/mesta. Ni zmožnost poimenovanja tista, ki ustvarja preobilje označevalcev, ampak sama nezmožnost – ne potrebujemo množice izrazov, v kateri se zgodi prazno mesto še-ne-izraženege, ampak zadostuje spodletelost enega. »Prava beseda«, tista, ki naj bi zadela določeno situacijo in ubesedila govorcevo intenco, je vselej že reflektivno vpotegnjena v množico drugih. Če je skratka beseda prava, ni prava zaradi svojega pomena, ampak prava v odnosu do drugih, je prava v kombinatoriki, zato je možno izbrati »pravo besedo« s povsem napačnim učinkom in obratno. Vsaka misel, ki se postavlja v besede, zaostri pojme kot pozicije in ustvarja nova mesta, ustvarja pa tudi nov manko besed. Ko enkrat imamo mesto, se bo to že zapolnilo z določeno

vsebino. Če sprejmemo tezo, da nove besede nastajajo skozi spotikljaje, odtujenosti, nezmožnosti in napake, moramo tudi sprejeti našo »tragično« preteklost – res nam je moralo iti slabo, ker imamo toliko besed. Besede ne označujejo naše povezanosti, prav tako ne našega skladja s svetom, besede so kvečjemu odziv na temeljno diskomunikacijo – na to, da s katere koli ravni se skušamo približati svetu (in nam samim, seveda), skozi katero koli merilo, se nam svet kaže kot neskladen z govorico.

Pomen prihaja za razliko, spodletelostjo označevalcev, je na drugem mestu in v nekaterih situacijah celo nerelevanten. Šteje pa odziv, le-ta mora odgovoriti na predoločeni mestu. Pred problemom pomena, vsebine tega »kaj se odgovori«, nastopi topološki »kje«, torej mesto odgovora. Kaj je to mesto?

Prvi scenarij: Nekdo nam izčveka anekdoto, trač ali izmišljotino, ki napeljuje na zgražanje. Kot sami vemo, to ni ne redke ne pretirano inovativen primer. A če smo nekoliko pozorni, vidimo, da bo moral naš odgovor zadostiti pred-postavljenemu mestu odgovora (seveda, če naj komunikacija steče v »dobrih medčloveških« odnosih). Nenazadnje je sama anekdota institucija pričakovanega mesta in odziva. Naš odgovor je tako že vnaprej zamejen in usmerjen. Pomen se ne zgolj prilega določenemu mestu, temveč se tudi interpretira iz njega. Prav malo je pomembno, če bomo izustili: »Neverjetno!«, pribili eno kletvico ali obmolknili in prikimavali, na nek način bodo vsebina besed ali geste izzvale enak odziv, tj. afirmacijo, v dolgi verigi zgražanj. Pomensko si odzivi sicer niso enaki, zadostijo pa nastavljenemu mestu. Najverjetneje bi ne verjeli, če bi nam kdo predočil, kolikšen odstotek komunikacije se dejansko odvija v registru avtomatizirane »akcije-reakcije«. To, kar imenujemo komunikacija, je predvsem samodejno pripoznanje mesta in njegove zadostitve – je vnaprejšnje strinjanje o skupni zadevi, ki nikoli zares ne pripelje do preloma. Komunikacija je konsenz. Ponavljam: mesto (ki je dejansko mesto označevalca) je pred označencem (v tem primeru pomenom) – označevalec ni toliko beseda, kot je (diferencialno) mesto, strukturno mesto. Pred pomenom nam govor postavlja mesta. Slednje razkrije temeljno lastnost iskanja prave besede; beseda je lahko pomensko pravilna, a če »ni na mestu« (kot se temu pogovorno reče), bo zgrešila celotno situacijo. »Ne biti na mestu« je treba vzeti zelo resno – to ne implicira, da je pomensko napačna, a bo kljub temu ostala prazna, odvečna oz. neprimerna. Velja pa tudi obratno: »biti na mestu« ji omogoča skorajšnjo poljubnost glede na pomensko raven.

Drugi scenarij: Zakaj me ljubiš? Vprašanje ljubezni se pojavlja v presenetljivo ekonomični besedni formulaciji in zdi se, da zahteva odgovor na povsem eksaktno točko. Slednje je sicer res, vprašanje ljubezni nekaj zahteva, vendar to nikakor ni pomenski odgovor. Gre torej za vprašanje, ki je rojeno iz besed in se pojavlja v njih kot kulminacija raznovrstnih čustvenih dram – a v dialog vselej vpeljuje radikalno nesimetričnost. Kolikor je to vprašanje

enostavno postaviti, toliko težje je nanj odgovoriti. Vsak vsebinsko-pomenski odgovor in vsaka racionalna utemeljitev bo zgrešila pričakovanja in ne zadostila zahtevi. Po drugi strani pa bo tišina, nesmiselni označevalec, jecljanje ali besedno zatikanje in v skrajnem primeru celo zanikanje bolj delovalo kot »dobro utemeljen« odgovor. V tem primeru kar najbolj zazija razlika med pomenom in mestom. Odgovoriti je treba mestu, ne pomenu. Hkrati pa vidimo, da tega mesta ne bomo zapolnili z besedičenjem.

Primer a očitno kažeta soobstoj dveh ravni – ravni pomena in ravni mesta. Pojem mesta je sicer nekoliko zavajajoč, ker ga je možno misliti tako z vidika kontekstualizacije in pomena kot tudi relacijsko, kot kombinatoriko razlik. Pri odgovoru na vprašanje ljubezni se zdi, da je predvsem treba *pustiti mesto odprto, pustiti označevalcu možnost reverberacije in ne prehitro zapasti v pomen*. Mesto je v tem primeru predvsem ne-mesto, je razprtje mesta, ki se še ni ujelo v specifično lokacijo. Pri tem ne gre za to, da bi ljubezni ne bilo mogoče izreči, kot bolj za tezo, da vsako *neposredno rekanje spodleti ravno zato, ker ne izreče »krize« nezmožnosti samega rekanja*. Izreči »ljubim te« ni nepravilno, ni netočno, vendar tudi izpovedno ne, če se ne izjavlja v spremstvu ne-mesta, tj. s krizo mesta; s samim dejstvom, da pomenskost ne zajame jedra problema. Zadnji izjavi bi lahko zoperstavili ogromen opus literature, glasbe, filma, gledališča itd., ki posredno ali neposredno izreka ljubezen. Ali umetnost dobro izreka ljubezen? Seveda, še kako dobro jo postavlja v besede, notne zapise, kadre in podobe. Zakaj potem ugovarjamo in kje tiči zagata izrekanja ljubezni? Natanko zato, ker »dobrorek« ni eksaktnost, temveč izrekanje spodletelosti, zmede ali razkoraka do ubeseditve. Če smo pazljivi, bomo kmalu uvideli, da se »dobro rekanje« ljubezni pogosto pojavi bolj kot ubeseditve neke krize in/ali nezmožnosti kot pa vsebinsko besedičenje v zaprisego ljubezni. Ene najlepših ljubezenskih izpovedi so zato na nek način mimobežne – ali gre za jasnost besed in nezmožnost njihove izpovedi (bodisi zato, ker se ljubljene osebi zgrešita, bodisi jima je onemogočen stik itd.) ali za prisotnost osebe in nezmožnost formuliranja besed – ali stik brez izpovedi ali izpoved brez stika. Znotraj umetniškega diskurza in izpovedi ne gre toliko za tragičnost, nesrečo ali patetično sočustvovanje kot za nujno neskladje. Ljubljene osebi v zadnji fazi ponudimo le označevalca, skoraj praznega označevalca (pa najsi bo to »Ljubim te«), a ta označevalec ni vsebina, temveč zgolj razprtje ali zastavitev nekega mesta ali boljše ne-mesta, ki mora ostati odprto.

Ostaja še vprašanje, kaj so ta mesta magične kreacije novih pomenov, identitet in stališč ter kako se jih instituirajo. Mesta niso predobstoječa, temveč izrazna, dogodkovna – instituirajo jih besede, pa tudi vizualne poteze, telesne geste, glasbene note itd. – vselej gre za materialno-označevalne razlike. Mesto je diferencial, kombinatorika razlik, ki ni zgolj jezikovna, temveč parajezikovna, neverbalni jezik ali boljše označevanje. Mesto ni pozitivno, nespremenljivo ali

strogo zamejeno, temveč negativno, relacijsko in celo efemerno. Še drugače: Mesto ni teritorij, temveč diferencial, prav zato je časovno pogojena izraznost. Mesta so tako v prvi vrsti produkt gibanja označevanja, izven zajetja v pomen. (Slednje se pri jeziku zdi nekoliko kontraintuitivno, znotraj glasbe, vizualne umetnosti, filma pa skoraj samoumevno.)¹⁷ Nasproti temu se postavlja pomen kot ujet v pozitivno logiko in teritorialnost – pomen je na strani znaka, nekakšna usedlina. Diferencial – razlika je medpolje, pomen kot označenec pa meja, točka – zgoščina, limita. Slednje navajam zato, ker označevalca ne mislim kot fonema ali črke, temveč v prvi vrsti obliko razlikovanja – institucijo razlike kot razprtje mesta.¹⁸

Na pojmu *mesta* vztrajam, ker ga je treba kljub njegovi simbolni umeščenosti realno instituirati. Označevalec ima v svojem jedru vpisano prikrito svojeglavost – po eni strani so določljivi, mogoče jih je ponavljati ali si jih izmišljati skoraj v neskončnost, a to ne bo spremenilo njihovega stanja ali medsebojne zvezanosti, po drugi pa lahko minimalna sprememba, naključen izbor ali preureditev že obstoječega postavi kreacijo novih mest in prestrukturira njihovo dojetje. Realni razloček kot odprtje novega mesta je bolj na strani izjeme kot pravila in v nazaj prestrukturira označevalno strukturo. Kako torej doseči novo mesto? Natanko skozi označevalce (skozi tone, besede, poteze ali geste). Ne gre toliko za vpeljavo novega reda kot za način zvezanosti samih označevalcev. Označevalec ni preprosto enak mestu – novo mesto se lahko doseže s »starim« označevalcem, hkrati pa lahko novi označevalci ohranjajo enaka mesta. Mislim, da na to meri Lacanovo ponavljajoče zatrjevanje, da »noben označevalec ne more označevati samega sebe«¹⁹ – označevalec ne sovpadе s seboj, ne zapre se v znakovnost, ampak ostaja odprt, na nek način neponovljiv. Ali drugače: skozi ponovitev se med označevalcema pojavi razkorak, neenakost.

Ali je prej omenjena svojeglavost označevalca dejansko drugo ima za označeno, pomen oziroma vrnitev označenca; ali nam pri tem ponovno vstopa referiranje na zunanost? Ne, četudi bi pomena ne razbrali, bodo imeli označevalci učinek – tvorili bodo povezave, se zgoščali, medsebojno privlačili in celo pomenjanje bodo zanetili, pa čeprav še v registru neprepoznave. Potrebujemo mesta – razlike v realnem, vzvratno se bodo formirali fonemi, črke in besede, pa tudi pomeni. Sam označevalec ima dve plati – to ne pomeni, da govori na dveh mestih, temveč da spregovori na enem samem mestu, le če se odrine, če je v razliki od drugih. Označevalec je tako sebi

17 Nenazadnje sta tudi Saussurjev označenec in označevalec v nazajšnji abstrakciji, ne primarni danosti.

18 Ali je čisti označevalec v saussurjevskem smislu redukcija, pri kateri je treba jezik povsem reducirati, če smo dosledni vključno z njegovim zapisom, da bi prišli do najmanjšega možnega gradnika (tj. fonema), ki za črta razliko v pomenu – vendar le! — če izključimo govorico. Črka ni označevalec – črka ima pozitivno logiko.

19 Glej Lacanov še neobjavljen 14. seminar, različna mesta: (Lacanov zapis: S W S, kar bi pomenilo ravno A ≠ A; W je znak za izključevanje).

neenak. Sam označevalec proizvede sebi lastno tujost; in četudi ga želimo zajeti v črko ali ga postaviti v identitetno razmerje $A = A$, se vmes prikrade razlika, tj. ponovitev, ki zabeleži dve poziciji – sovpad obstaja čez razliko. Če pa skušamo označevalca zajeti zgolj v razliko, izgubimo njegovo gestualnost, njegovo ponovljivost ali zapis, zato vztrajam, da je označevalec dvojnost, čeprav ta dvojnost ni dvoje enega, kvečjemu eno skozi dvoje. Označevalec ni črka. Označevalec ni čista razlika.²⁰ Razlika je rez; rez vzvratno instituirá pozitivnost.

Ponavljam: ne gre za simbolno drugost (nove označevalce si lahko skoraj prosto izmišljamo), prav tako ne za imaginarno drugost, ko se novi in novi pomeni lepijo na te označevalce, temveč za realen premik – za novo kombinatoriko, novo videnje – *ki pa ravno onemogoča njihovo poljubnost*. Označevalec ima realno plat. Pomisliti velja na polje umetnosti: označenec kot pomen se zdi popolnoma breztežen – pomeni se skozi interpretacije neprestano »pretakajo« pod deli. Pravi problem je na strani označevalca – ko ga prepoznamo, ga nevede že klasificiramo, identificiramo, tako rekoč opomenimo, in že dobi pozitivno logiko znaka. Znotraj umetniškega ustvarjanja pa se zdi, da štejejo razlike – realne razlike – in te razlike niso nič drugega kot geste/poteze/toni/črke v različnih konstelacijah. Pomen je na strani prepoznave, premeščanje označevalcev pa ustvarja zmedo in razlikovanje, samopredruženje, premeščanje potez in njihovo delitev. Skratka ni pomembna določitev označevalcev, temveč premeščanje njihovih razlik. Raje kot o čisti strukturi S/s, ki je že razvita abstrakcija, zato govorimo o označevalcu – besedi, gesti, potezi kot difencialni enoti, ki se je zgostila/pojavila v določeno označevanje, pa čeprav neskladno in nestalno s samo seboj. Posledica tega pa je ta, da ne obstaja en in samo en označevalec; izreči označevalec pomeni reči označevalna veriga. In ponovno: če je označevalec pozitivnost, je pozitivnost na ozadju možnosti njegovega umanjkanja.

Zdaj lahko ponovno pritrdimo primatu in svojeglavosti označevalca – označevalca, ki se ne zmeni za označenca. Njuno razmerje je kvečjemu razmerje spogledovanja z vsemi zavoji in zadržanostjo, ki pritičejo takemu odnosu. V nasprotnem primeru bi govorili o *sign-language*, indeksikalnosti, ki se veže na referenta in se nikoli ne osamosvoji v avtonomen jezik, sposoben ustvariti nove enote in pomene. Morda je celo avtonomija nepravil izraz – jezik je svojeglav. Črta –prepreka med označevalcem in označencem je prva in nujna poteza jezikovne osamosvojitve.²¹ Osamosvojitve pomeni razvezavo, razvezava pa prinaša neenakost – torzijo same govorice. Problem ni v tem, da se označenec in označevalec nikdar ne bi srečala, da ne bi tvorila jasnega

20 Kot bi označevalec bolehal za tem, kar je v moderni fiziki znano kot poskus z dvojno režo, za dualnostjo valovanja proti delcu.

21 »Zares, če ne bi bilo pregrade, ne bi lingvistika mogla ničesar razložiti o govoricah. Če ne bi bilo te pregrade, nad katero teče označevalec, bi lahko videli le označevalca, vbrizganega v označenca.« (Lacan, 1985, 31)

pomena, berljivosti ali prepoznavne – komunikacija nenazadnje deluje. Problem črte – prepreke med označevalcem in označencem je bistveno globlji, celo takrat, ko se srečata in zvežeta v homogeno, znakovno enoto (besedo, simbol, sled itd.), ne zagotovita linearno-vzročnega prostora govornice – govorimo o možnosti laganja s pomočjo resnice in govora resnice skozi laž. Natanko na to meri Freudova šala o dveh Judih, ki potujeta z vlakom v Krakov.²² »To pa pomeni, da iz polja pravilnosti prehajamo v register resnice.« (Lacan, 1994, 15) *Pravilnost se lahko moti, ne more pa lagati*. Pravilnost se lahko izreče v celoti, resnica pa le na pol (s tem, da je resnica zgolj in samo dimenzija rekanja, reko-sežnost, razsežnost govornice). To je prvi, enostavnejši korak.

Drugi, nekoliko težavnejši, a vselej posledica prvega, pa se skriva v tezi, da je relacija med označevalcem in označencem »z-brez«. Slednje zveni nekoliko bolj okorno v primerjavi z angleškim *without*, ki že v sebi skriva zunanost – *with-out*: z nekim izven, z zunanostjo ali odsotnostjo. Označevalec ne reprezentira točno določene stvari, ampak tudi ni povsem enigmatičen in povsem brez navezave na označenca. Natanko sem vstopi »biti z odsotnostjo nečesa« – označevalec je »z brez« označenca. Kaj to pomeni? »Pomanjkanje razmerja, ki ga simbolizira črta med obema ravnema, je samo po sebi *neločljivo povezano* z označevalcem (in označevalnim redom) kot takim.« (Zupančič, 2017, 58) Slednje je treba brati v močnem pomenu – tj. ne gre za to, da bi vsak označevalec zgrešil označenca, da ne bi nikoli dobili »prave« besede, temveč da vsak označevalec (npr. beseda) ponavlja to konstitutivno distanco, nezmožnost povsem skladnega spoja z označenim. Tudi če »zadene« označenca, ga zadene na način razvezanosti (z možnostjo dvoma – zadene ga z dodatkom manka). Sam označevalec je s tem ne-cel, odprt. Distanca *with-without* deluje kot negativnost, kot nikoli zaceljeno s pomenom, zaprto ali zaključeno, in posledično poganja vsakega označevalca v novega označevalca. Če je to res, bi lahko celo dejali, da je označevalec že začinjen s smislom (kot nedoločenim in nesmiselnim)²³ in hkrati z nezmožnostjo točnega pomena – označevalec je hlstav. Smisla ni nikoli premalo, temveč ga je neprestano preveč, da bi ga ujeli; in četudi je označevalec še tako neumen in brezpomenski, je vselej ne-smiselen, tj. v registru smisla, nikoli izven njega. Svoje glavost označevalca – to je smisel. Označevalec ne reprezentira označenca, temveč ponavlja minus oz. razmejitev; ponavlja učinek označenca. In ravno to ga naredi za nemirnega. Manko relacije (S/s) – ali drugače

22 »Dva Žida se srečata v vagonu na postaji v Galiciji. 'Kam potuješ?' vpraša eden. 'V Krakov', se glasi odgovor. 'Poglej, kakšen lažnivec si!' se razburi drugi. 'Ko rečeš, da greš v Krakov, vendar hočeš, da bi jaz mislil, da greš v Lemberg. Toda jaz vem, da v resnici potuješ v Krakov. Zakaj torej lažeš?'« (Freud, 2003, 122)

23 Smisel je tu gibanje označevalca – kar ne pomeni, da ima točno določen smisel. Smisel sovpada z nesmislom. Označevalec je na sebi nesmiseln, ampak je postavljen v polje gibanja – se navezuje na druge in drsi – veriga označevalcev je torej označevalec, postavljen v polje smiselnosti – ali drugače: označevalec ima učinek označenca. Označevalec ravno ni znak, ni indeksikalnost – ampak je natanko to, kar je prečeno z ne-smislom.

prečka – prepreka je že del označevalca samega. Označevalca ne poganja samo vedno znova spodletelo srečanje z označencem, ampak in predvsem njemu lastna prepreka, njegov minus, njegova notranja samoodtujenost oz. negativnost. Lacan v *Ukradenem pismu* govori o gibanju oz. premeščanju »čistega označevalca«, tj. označevalca brez pomena – in res je; Poe nikjer ne razkrije vsebine – pomena tega pisma. A kaj dejansko premešča tega pisemskega označevalca, če ne sum, ki je prepoln smisla? Ta sum – smisel pa narašča z vsako premestitvijo. Sum ni nič drugega kot domneva, je sestopanje simbolnega proti realnemu. Sum je realni manko – to, da je označevalec udarjen z nemirnostjo. Označevalci so sumljivi.

Postaviti je treba še zadnje vprašanje: Ali do zdaj zapisano rezultira v označevalcu kot enoznačni razliki – razliki, ki se širi in razmnožuje po neskončni površini? Ali je potemtakem označevalec povsem neulovljiv in nedoločljiv? Ne, označevalec poraja heterogenost. Označevalec je heterogen. Njegovo protislovje sestoji natanko v tem, da se heterogenost pojavlja skozi formacijo homogene – enoznačne označevalne verige, zato ima označevalec to nenavadno strukturo, ki jo je možno določiti zgolj v vzratnem pogledu. Vnazaj so označevalci lahko določljivi, a ravno njihova določitev poraja presežek, ki ni zajet v označevalni verigi – presežek je povzročen z njeno določitvijo. Še drugače: Sama sistematizacija, določanje ali prepoznavanje enoznačno logično strukturo ustvari svoj lasten eksces. Šele z določitvijo se poraja realno gibanje razlikovanja. Slediti označevalcu na način – fonem, črka, zlog, beseda – je zato zgrešeno. Vse so sicer formalizacija polja razlik, vendar se zaslepijo ravno za delček heterogenosti, ki jo same povzročajo, za del heterogenosti, ki je vpisana v samo jedro označevalca. Sistematizacija vodi predvsem v homogenost razlik, izpusti pa razliko kot heterogeno. Povsem enako velja za »razširjenega označevalca« drugih jezikov – tj. vizualnega, glasbenega itd. Zato ponovno: označevalec je na strani razlike, razlikovanja, razpoznave ali bolje razvezave. Razpoznavo mislim kot prepoznavo razlike, ne pa določitev razlikovanega. Postajati jezik pomeni gibanje označevalcev.

- *Postajati jezik pomeni prehajanje označevalcev v znakovnost.*
- *Znak je znak zaradi znakovnega sistema. Znak pomeni umestitev v sistem, kar je enako kot reči prepoznati nekaj kot znakovni sistem.*
- *Preoblikovanje označevalca v znak ustvari nek dodatek – ali pušča za seboj neko odvečnost, ostanek – nekaj, kar očitno ni ulovljivo oziroma česar ni mogoče zaobjeti v sistem.*
- *Zajemanje v sistem pušča nekaj v zunanosti in to se pojavlja kot njegova motnja, nezmožnost zaprtja sistema znakov.*

Literatura:

- Arnould, A., Nicole, P. (1996): *Logic or the Art of Thinking*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Benveniste, É. (1988): *Problemi splošne lingvistike I*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Chandler, D. (2022): *Semiotics: the basics*. Fourth Edition. New York, Routledge.
- Foucault, M. (2007): *To ni pipa*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Foucault, M. (2010): *Besede in reči: arheologija humanističnih znanosti*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Freud, S. (2003): *Vic in njegov odnos do nezavednega*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Lacan, J. (1985): *Še*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Lacan, J. (1994): *Spisi*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Lacan, J. (1996): *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Lacan, J. (1997): *The Psychoses 1955–1956*. New York, London, W. W. Norton.
- Lacan, J. (2019): *Desire and Its Interpretations*. Cambridge, Polity Press.
- Miller, J.-A. (2001): *O nekem drugem Lacanu*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Miller, J.-A. (2009): The Prisons of Jouissance. *Lacanian ink* 33, 36–55.
- Milner, J.-C. (2002): *Strukturalizem: liki in paradigma*. Ljubljana, Krtina.
- Milner, J.-C. (2017): Back and Forth from Letter to Homophony. *Problemi International*. No. 1, letnik 55, 81–98.
- Nancy, J.-L., Lacoue-Labarthe, P. (1992): *The Title of the Letter: A Reading of Lacan*. New York, State University of New York.
- Saussure, F. de. (1997): *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Wajcman, G. (2007): *Objekt stoletja*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Zupančič, A. (2004): The Fifth Condition. V: Peter Hallward (ur.): *Think Again: Alain Badiou and the Future of Philosophy*. London, New York, Continuum, 191–201.
- Zupančič, A. (2017): *What is Sex?* Cambridge, London, The Mit Press.
- Žižek, S. (2021): *Sex and the Failed Absolute*. London, Bloomsbury Academic.